

DOI: 10.31648/pl.5668

LIDIA WIECZOREK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3233-6356>

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

e-mail: lidia.wieczorek@op.pl

Zmiana preferencji czytelniczych w zakresie gatunków *fantasy* na podstawie analizy porównawczej ankiet z 2011 i 2020 roku

The Changes in Reading Preferences in the Field of Fantasy Genres. A Comparative Analysis of the 2011 and 2020 Surveys

Słowa kluczowe: gatunki, polska *fantasy*, folklor słowiański, polska historia
Keywords: genres, Polish *fantasy*, Slavic folklore, Polish history

Abstract

The genre trends of Polish *fantasy* have changed over the years. It wasn't until the 1980s that western *fantasy* translations appeared in Poland, which had a huge impact on Polish authors. Despite the dominance of Tolkien's pattern, Polish *fantasy* followed its own path; new subgenres developed and were closely related to Polish culture and history or inspired by Slavic folklore. The objective of this article is to present the *fantasy* genres which were the most popular until 2012 and to compare two questionnaires, from 2012 and from January 2020, that show changes in *fantasy* reading in Poland.

Polska literatura *fantasy* w ostatnim czasie odniosła największy sukces w swojej historii. Amerykańska platforma dystrybucji i wytwórnia filmów Netflix udostępniła pod koniec 2019 roku serial własnej produkcji na podstawie sagi o Wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego. Takiego wydarzenia w polskiej kinematografii jeszcze nie odnotowano. Pierwsze opowiadanie *Wiedźmin*, debiut pisarza, ukazało się w grudniu 1986 w miesięczniku „Fantastyka”. Dzisiaj twórca jest niepodważalnym autorytetem, rozpoznawalnym nie tylko w kraju, lecz także

na świecie, a gatunek cieszy się ogromnym zainteresowaniem w czasach, gdy statystyki czytelnictwa coraz bardziej się obniżają.

Przez niemalże 40 lat istnienia polskiej *fantasy* tendencje gatunkowe ulegały zmianie, pojawiały się nowe podgatunki będące chwilową modą lub te, które na stałe wchodziły do polskiego kanonu.

Celem artykułu jest krótka prezentacja najpopularniejszych podgatunków *fantasy*, funkcjonujących w Polsce na przestrzeni kilkudziesięciu lat oraz zestawienie tego omówienia z wynikami ankiet z 2012 i z początku 2020 roku, dotyczących wyboru odmian *fantasy*, najchętniej czytanych pisarzy polskich i zagranicznych przez czytelników. W ten sposób będzie można otrzymać pełen obraz pola literackiego (Bourdieu 2001), które wytworzyło się wokół tego gatunku.

Ewolucja polskiej *fantasy*

W Polsce fantastyka naukowa znana była już od końca XVIII wieku za sprawą Michała Dymitra Krajewskiego, który w 1785 roku wydał powieść pt. *Wojciech Zdarzyński życie i przypadki swoje opisujący*, po raz pierwszy w literaturze polskiej relacjonująca wyprawę na Księżyc. Jednakże z gatunkiem *fantasy* odbiorcy zetknęli się dopiero w latach sześćdziesiątych XX wieku, dzięki pierwszemu tłumaczeniu powieści Johna Ronalda Reuela Tolkiena *Hobbit, czyli tam i z powrotem* oraz trylogii *Władca Pierścieni* (Gumkowski 2005: 7), czyli *high (epic)fantasy*¹. Później zza oceanu przywędrowała do Polski tzw. *heroic fantasy*² w postaci cyklu opowiadań o Conanie Barbarzyńcy Roberta E. Howarda, którego pierwsze tłumaczenie pojawiło się w 1979 roku. Katarzyna Kaczor (2017) na podstawie pracy Marka Wydmucha (1979) przeciwstawiła *high* i *heroic fantasy*, które różniły się: „preferowaną formą wypowiedzi, przekazem ideologicznym, motywacjami twórców, kompetencjami odbiorców oraz modelami odbioru” (Kaczor 2017: 100).

¹ *High fantasy* ma samodzielny, wykreowany świat z własną geografią, prawem, społeczeństwem i mitologią. Występują tutaj rasy fantastyczne, np. elfy, krasnoludy, czarodzieje, itp. Najważniejszym motywem jest walka Absolutnego Dobra z Absolutnym Złem. Główny bohater opuszcza miejsce swojego zamieszkania i wyrusza z misją uratowania świata. W trakcie podróży poznaje siebie bądź prawdę na temat swojej przeszłości. Często towarzyszy mu mag lub wojownik, którzy służą mu radą i pomocą. Często po uratowaniu świata bohater z różnych przyczyn musi opuścić miejsce zamieszkania. Gatunek charakteryzuje się stylem podniosłym i poważną tematyką (M. Tkacz 2012; Żabski 1997: 103–104).

² Nawiązuje do sag o bohaterach. Często schematyczna, opowiada o niezwykłych i heroicznych dokonaniach bohatera i jego walce ze złem. Herosa często przedstawia się jako barbarzyńcę, obcego czy rebelianta. Nazywana inaczej *sword and sorcery* (A. Smuszkiewicz, A. Niewiadomski 1990; Tkacz 2012: 45–46).

W latach osiemdziesiątych coraz chętniej tłumaczono utwory *fantasy* (w 1981 roku wznowiono tłumaczenie powieści Johna Ronalda Reuela Tolkiena *Hobbit, czyli tam i z powrotem* oraz trylogii *Władca Pierścieni; Wszystkie strony świata* Ursuli Le Guin), pojawiły się także polskie dokonania reprezentujące ten gatunek, a w 1982 roku powstało czasopismo „Fantastyka”, na łamach którego publikowano w częściach *Świat czarownic* Andre Norton (Tkacz 2012: 29). W 1988 wydano pierwszą pozytywnie ocenioną powieść z gatunku *high fantasy*, czyli *Gar’Ingawi Wyspa Szczęśliwa* Anny Borkowskiej (Kaczor 2017: 101). W głównym obiegu wydawniczym dominowały przekłady *high fantasy*, natomiast w tzw. trzecim obiegu, który istniał w formie wydawnictw klubowych nakładem fandomu, coraz liczniej pojawiały się utwory z gatunku *heroic fantasy* oraz *sword and sorcery*, czyli *high fantasy* (Kaczor 2017: 100).

W latach dziewięćdziesiątych dzięki uwolnieniu rynku wydawniczego oraz sukcesowi cyklu powieściowego o Wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego popularność rodzimej literatury *fantasy* zaczęła rosnąć (Tkacz 2012: 31). W tym okresie autorzy polskiej fantastyki powoli odchodzili od obowiązującego dotąd kanonu, powstałego na podstawie twórczości Tolkiena, kultury zachodniej oraz anglosaskiego wzorca. Polscy twórcy mieli do wyboru dwa sposoby pisarstwa: pierwszy polegał na kontynuacji tradycji, tj. kreowania fantastycznych światów w podobny sposób jak we *Władcy Pierścieni*; drugi – wykraczał poza konwencję *high fantasy*; kwestionowano w nim jej podstawowe cechy: nastąpiło odejście od patosu, twórcy skierowali się w stronę literatury rozrywkowej oraz niestawiania uniwersalnych wyzwań; wiele utworów *fantasy* nie ma szczęśliwego zakończenia, a niektóre bywają absurdalne i groteskowe oraz są przeznaczone dla dojrzałego czytelnika, któremu autor proponuje udział w swoistej grze intelektualnej (Tkacz 2012: 13–14).

Na polskim rynku wydawniczym zaczęły pojawiać się powieści inspirowane elementami folkloru, demonologii słowiańskiej i historią słowiańszczyzny. Przykładami są *Skarby Stolików* Rafała Ziemkiewicza (1990), *Opowieści z Wilżyńskiej Doliny* Anny Brzezińskiej (2002), *Herbata z kwiatem paproci* Michała Studniarka (2004), *Władca Nawi* Tadeusza Hładki (2005) czy *Kiedy Bóg zasypia* Rafała Dębskiego (2008). Ta tendencja wywołała polemikę zapoczątkowaną na łamach czasopisma „Nowa Fantastyka”. Dyskusję rozpoczął Andrzej Sapkowski, który w swoim artykule *Piróg albo Nie ma złota w Szarych Górach* (Sapkowski 1993) krytycznie wypowiedział się na temat inspiracji młodych autorów kulturą rodzimą oraz ich dokonań pisarskich:

Panująca u nas totalna niewiedza co do kanonu gatunku nie powstrzymała jednak rodzimych autorów przed próbami napisania *fantasy made in Poland*. [...] Komuś

bowiem przypomniało się, żeśmy nie gęsi i nie jacy tacy. [...] Nagle zrobiło się w naszej *fantasy* słowiańsko, przaśnie i kraśnie, jurnie, żurnie, podpiwkowo i Inianie. Swojsko. [...] Ni z tego, ni z owego zniknęły wampiry, pojawiły się wążperze i strzygaje (sic!), zamiast elfów mamy bożęta i inne niebożęta, zamiast olbrzymów i trolli mamy stoliny. Zamiast czarodziejów i magów mamy wieszczych, wółchwów i żerców (Sapkowski 1993: 70).

Artykuł Sapkowskiego wywołał niemałe poruszenie wśród czytelników i autorów gatunku *fantasy*. W „Nowej Fantastyce” w obronie rodzimej kultury stanęli następujący pisarze: Tomasz Kołodziejczak, Jacek Piekara, Rafał A. Ziemkiewicz oraz Jakub Z. Lichański (Kołodziejczak i in. 1993). Nie zgodzili się z tezą twórcy *Wiedźmina*, iż anglosaski dorobek kulturowy jest lepszym wzorcem dla literatury *fantasy* niż kultura słowiańska.

Mimo swych trudnych i niekiedy niezbyt udanych początków *fantasy*, zainspirowana kulturą i religią Słowian, cieszyła się coraz większą popularnością zarówno wśród autorów, jak i czytelników, dzięki czemu z czasem wyodrębnił się nowy podgatunek – słowiańska *fantasy*, nazywana również *slavic fantasy*. W 2008 roku Elżbieta Żukowska, na podstawie wcześniejszych artykułów dotyczących słowiańskiej *fantasy*, wyróżniła jej odmiany funkcjonujące w Polsce (Żukowska 2008). Głównym kryterium podziału była klasyfikacja poszczególnych wątków w danym utworze. Badaczka wyróżniała słowiańską *fantasy* ludową, historyczną, mityczną, słowiańskie *urban fantasy*, obszar romantycznych odniesień oraz rozległe pogranicze gatunku.

W rozwoju słowiańskiej *fantasy* badaczka wyodrębniła dwie fale: pierwsza przypadła na okres zmian ustrojowych, czyli na lata dziewięćdziesiąte XX wieku, kiedy pojawiały się pytania dotyczące tożsamości narodowej, odrębności historycznej i kulturowej. Był to również początek rozkwitu *fantasy* w Polsce.

Druga fala, trwająca do dziś, przypadła na początek XXI wieku. Od tego momentu polska fantastyka przechodzić zaczęła swoiste odrodzenie, co zaowocowało powstawaniem powieści w konwencji słowiańskiej *fantasy*. Rozwój polskiej fantastyki wspomógł również rynek czasopism i wydawnictw literackich. Powstało wówczas mnóstwo periodyków, portali internetowych i oficyn wydawniczych, skupiających się wyłącznie na omawianiu i publikowaniu fragmentów utworów tego gatunku.

Zmiany zachodzące w polu literackim lat dziewięćdziesiątych okazały się znamienne również dla *fantasy*. Zniesienie cenzury, deregulacja rynku wydawniczego oraz ogólnodostępne przekłady twórczości obcojęzycznej, spowodowały błyskawiczny rozwój i rozpowszechnienie literatury popularnej. Powstały serie wydawnicze i publikacje tłumaczeń autorów z tej sfery piśmiennictwa. W tym

okresie po raz pierwszy stworzono definicję *fantasy*, wyodrębniając ją z fantastycznonaukowej konwencji literackiej. Antoni Smuszkiewicz w swoim artykule przedstawił elementy stylistyczne, na podstawie których ustalił podgatunki *fantasy*, podkreślając ich pokrewieństwo z baśnią, będącą źródłem inspiracji dla wielu autorów (Kaczor 2017: 101).

Lata dziewięćdziesiąte są również końcem dominacji *science fiction*, która była efektem popularności dzieł Stanisława Lema i Edmunda Wnuka-Lipińskiego. Dzięki założeniu w 2001 roku lubelskiego wydawnictwa Fabryka Słów zakończyła się hegemonia wydawnictwa superNOWA, znanego głównie ze współpracy z Andrzejem Sapkowskim. Fabryka Słów wydawała powieści wyłącznie z gatunku fantastyki i w ten sposób wielu nowych autorów pojawiło się na rynku wydawniczym. Lubelskie wydawnictwo skupiło się na książkach rozrywkowych i opublikowało powieści m.in. Andrzeja Pilipiuka (najpopularniejszy stał się cykl opowiadań o Jakubie Wędrowyczu, plasujący się na pograniczu humorystycznej, słowiańskiej i *rural fantasy*³; inne dzieła autora: trylogia *Norweski dziennik*, cykl o kuzynkach Kruszewskich), Jacka Piekary (cykl inkwizytorski; połączenie historii alternatywnej z *fantasy*), Mai Lidii Kossakowskiej znanej głównie z cyklu przynależącego do tzw. *angel fantasy*⁴ (Brykałski 2003: 157), Jarosława Grzędowicza (*Pan Lodowego Ogrodu – fantasy science*⁵), Jacka Komudy, znanego z powieści umiejscowionych w czasach sarmackiej Polski.

Konkurencją dla Fabryki Słów była Agencja Wydawnicza Runa, która również przyczyniła się do wzrostu zainteresowania polską fantastyką. Wydawnictwo współpracowało z Anną Brzezińską (*Saga o zbóju Twardokęsku*, cykl opowiadań o Babuni Jagódce, inspirowany słowiańszczyzną: *Opowieści z Wilżyńskiej Doliny*, *Wiedźma z Wilżyńskiej Doliny*), Ewą Białołęcką (cykl *Kroniki Drugiego Kręgu*) i Marcinem Mortką (*Ragnarok 1940* i trylogia *Miecz i kwiaty*).

³ Określenie *rural fantasy* funkcjonuje głównie wśród czytelników; Małgorzata Tkacz twórczość Andrzeja Pilipiuka określiła jako *contemporary fantasy*, czyli współczesną *fantasy*, nowoczesną lub lokalną *fantasy*, która charakteryzuje się tym, iż wydarzenia dzieją się we współczesności, bohaterowie odkrywają istnienie istot o nieludzkiej proveniencji. Następuje przenikanie się świata rzeczywistego z magicznym. Fikcja literacka często odzwierciedla bliskie autorowi realia czy lokalny koloryt (Tkacz 2012: 46).

⁴ U Małgorzaty Tkacz funkcjonuje polskie tłumaczenie, czyli anielska *fantasy*. W utworach pojawia się anielska i demoniczna tematyka, a głównym wątkiem jest walka dobra ze złem, większość akcji rozgrywa się w zaświatach, co może świadczyć o pokrewieństwie z *bangsian fantasy* (Tkacz 2012: 167–168).

⁵ Podgatunek łączący elementy *science fiction* i *fantasy*. Magia w wykreowanym świecie stanowi kolejne prawo naturalne lub istniejące siły, których zasady funkcjonowania nie są wytłumaczone (Tkacz 2012: 44).

Początek XXI wieku był okresem istotnych zmian paradygmatów *fantasy*. Dzięki coraz lepszej dostępności do obcojęzycznej literatury przedmiotu i samych powieści oraz fali nowych polskich autorów polska *fantasy* zaistniała w dyskursie literackim i akademickim (Kaczor 2017: 103). Nastąpiła jej nobilitacja w kręgach akademickich oraz wzrosło zainteresowanie tym gatunkiem wśród literaturoznawców.

Gatunkowo ciągle dominowała *high* (Anny Brzezińskiej *Saga o zbójcu Twardokęsku*, 1999–2006) i *heroic fantasy* (Wita Szostaka cykl o Smoczogórach, 2003–2005). Coraz większą popularnością zaczął się cieszyć prąd *fantasy* inspirowanej wszelakimi mitologiami, np. Mai Lidii Kossakowskiej *Ruda Sfora* (2007), Jakuba Ćwieka cykl *Kłamca* (2005–2012), Rafała Dębskiego *Kiedy Bóg zasypia* (2007).

Od początku XXI wieku popularniejszy stał się również gatunek fantastyki postapokaliptycznej, który stanowi zjawisko interesujące i przyciągające coraz większą grupę fanów. Główną funkcją tego rodzaju gatunkowego jest odbicie lęków panujących w danym społeczeństwie (Gąska 2016: 13). Wraz z rozwojem technologii rośnie niepokój społeczny. Jego efektem jest lęk przed katastrofą globalną, która niemalże całkowicie zniszczy życie na ziemi (Bauman 2008). Owe lęki poruszają wyobraźnię pisarzy coraz chętniej sięgających po gatunek fantastyki postapokaliptycznej, co daje im możliwość krytyki nadmiernej technicyzacji życia oraz kierunku, w którym rozwijają się społeczeństwa zachodnie. Ów postęp technologiczny

[...] łączy się również z zanikiem dawnych form zmniejszania poczucia zagrożenia jednostek. Płynąca z religii i tradycji pewność odeszła wraz z narastającą sekularyzacją społeczeństw [...]. Jej narracja nadal nadaje się do ostrzegania o zagrożeniach, nie jest już jednak dość przekonująca, żeby zaniepokojonych ludzi uspokoić. Tę rolę spełnia sztuka, która może dowolnie kształtować fikcyjne historie (Gąska 2016: 14).

Literatura postapokaliptyczna ma walor psychologiczny: niewypowiedziany lęk przed katastrofą może prowadzić do głębokich traum. Przelanie na papier potencjalnego, tragicznego w skutkach scenariusza daje upust emocjom i pozwala, zarówno twórcom, jak i czytelnikowi, „doświadczyć” katastrofy w sensie pozornym, co powoduje zmniejszenie uczucia strachu.

Do wzrostu popularności podgatunku w Polsce przyczyniła się trylogia Dmitrija Głuchowskiego (*Metro 2033*, *Metro 2034*, *Metro 2035*), w której przedstawił postapokaliptyczną wizję społeczeństwa żyjącego w moskiewskim metrze. Autor wciąga czytelnika w intelektualną grę, prowokując go do zastanowienia się

nad kondycją człowieka i człowieczeństwa oraz poszukując „granic czyniących z ludzi istoty uczłowieczone” (Wierel 2016: 78). I właśnie te kwestie dotyczące człowieczeństwa są głównym tematem całej trylogii rosyjskiego pisarza (tamże: 80). Ludzi przeraża „nadciągający chaos, dalszy rozpad. To jeden z głównych powodów popularności fantastyki postapokaliptycznej”, która „jest więc wywołana [...] obawą przed powszechnym chaosem, totalną anarchią, oznaczającą kres państwa i cywilizowanych stosunków społecznych” (Polak 2013: 127).

Trylogia Głuchowskiego miała duży wpływ na polskich autorów. Powstało tzw. *Uniwersum Metro*, czyli seria książek zainspirowanych twórczością rosyjskiego autora. Przykładami są powieści Pawła Majki *Dzielnica obiecana* (2014) i *Człowiek obiecany* (2016), trylogia Roberta J. Szmidta *Nowa Polska (Otchłań, 2015; Wieża 2016; Riese, 2019)* oraz Artura Chmielewskiego *Achromatopsja* (2017). Innymi polskimi powieściami utrzymanymi w konwencji fantastyki postapokaliptycznej są: Pawła Majki *Berserk* (2017) i *Berserk: Spowiednik* (2019), Pawła Palińskiego *Polaroidy z zagłady* (2014), Marcina Szczygielskiego *Serce Neftydy* (2017), Jacka Dukaja *Starość aksolotla* (2015), Magdaleny Kozak *Fiolet* (2010), Andrzeja Pilipiuka *Operacja Dzień Wskreszenia* (2006) oraz Roberta J. Szmidta *Apokalipsa według Pana Jana* (2003) i *Samotność anioła zagłady* (2009).

Polscy twórcy *fantasy* szukają własnej drogi. Modyfikują utrwalone już wzorce, czerpią inspirację z pogranicza gatunkowego, przez co ich dzieła często są trudne do sklasyfikowania. Przykładem tego rodzaju twórczości, zasługującym na uwagę, jest działalność Adama Przechrzty, wydającego od 2008 swoje powieści w Fabryce Słów. Jego cykl o Razumowskich to interesująca mieszanka *fantasy* historycznej i militarystycznej.

Polską fantastykę opanował żywioł historii. Choć nie zawsze jest to typowa słowiańska *fantasy* czy jej rozległe pogranicze, polscy autorzy chętnie sięgają do wybranych wydarzeń historycznych. Proponują nowe odczytanie niektórych wątków z dziejów Polski, przedstawiają własną wizję przebiegu zdarzeń czy puszczają wodze fantazji podczas kreowania alternatywnej historii Polski. Autorzy i czytelnicy dzięki zabiegom literackim poddają analizie własne przekonania, spostrzeżenia na temat kultury, historii czy tradycji. Dokonywana jest „re-interpretacja” oraz „re-konstrukcja”, odbywa się proces tworzenia nowej historii (Gąsowska 2011: 45). Zastosowanie konwencji gatunku *fantasy* „nie zaprzecza czy nie odrzuca historii, stanowi jej dekonstrukcję ukazującą, że odsłonięcie prawdy (dziejowej) ma strukturę fikcji (literackiej)” (Uniłowski 2017: 26).

Autorzy *fantasy* historycznej korzystają również z mitów i legend, podań czy dawnych wierzeń, prowadzą swoistą grę z czytelnikiem (Gąsowska 2011: 48),

zabawę weryfikującą stan wiedzy odbiorcy. Idealnym przykładem jest *Trylogia husycka* (Narrenturm, 2002; *Boży bojownicy*, 2004; *Lux perpetua*, 2005) Andrzeja Sapkowskiego. Akcja trylogii rozgrywa się w XV wieku na Dolnym Śląsku podczas wojen husyckich, a wydarzenia historyczne, stanowiące tło dla przygód bohaterów, zostały dość swobodnie potraktowane przez autora.

Pisarzem, którego powieści są ściśle zakorzenione w historii Polski, jest Jacek Komuda. Akcja utworów toczy się w Polsce XVII wieku, a jego twórczość można określić jako „fantastykę sarmacką”. Podgatunek ten charakteryzuje się tym, iż akcja utworów dotyczy Polski sarmackiej na przełomie XVI i XVII stulecia (Kobus 2015: 278). W polskiej fantastyce sarmatyzm można określić jako ideologię szlachty żyjącej w XVII wieku (Sowa 2011: 260). Kobus stwierdza, że w przypadku Komudy mamy do czynienia z tzw. neosarmatyzmem, o którym należy mówić:

jako o współczesnej ideologii, czyli kompleksie wierzeń, wyobrażeń i fantazmatów na temat sarmatyzmu i jego roli w historii Polski oraz funkcji, jaką pełnić powinien obecnie – jako punkt odniesienia i (jednoznacznie) pozytywny wzorzec postępowania (Kobus 2015: 278).

Innymi przykładami wyraźnych nawiązań do historii Polski są następujące utwory: wspomniana już wcześniej powieść *Kiedy Bóg zasypia* Rafała Dębskiego, należąca do historycznego odłamu słowiańskiej *fantasy*, *Dagome iudex* – powieść Zbigniewa Nienackiego z lat 1989–1990, odnosząca się do czasów przedchrześcijańskiej Polski i będąca swoistą odpowiedzią na *Starą baśń* Józefa Ignacego Kraszewskiego, dwie powieści Joanny Żamejć, z planowanej trylogii o Prusach, *Nawrócenie wiedźmy* (2015) i *Perkunowe wyroki* (2018). Z kolei w twórczości Anny Berezińskiej, która ukończyła mediewistykę, można odnaleźć wiele nawiązań kulturowych. W *Opowieściach z Wilżyńskiej Doliny* oraz w *Wiedźmie z Wilżyńskiej Doliny* widoczne są istotne dla konstrukcji świata przedstawionego i kreacji bohaterów (już imię głównej bohaterki, Babunia Jagódka, nasuwa oczywiste skojarzenia) inspiracje folklorem słowiańskim. Podobny charakter ma licząca już pięć tomów seria *Kwiat paproci* Katarzyny Bereniki Mischczuk (*Szeptucha* 2016, *Noc Kupały* 2016, *Żerca* 2017, *Przesilenie* 2018, *Jaga* 2019), która jest idealnym przykładem mitologicznej słowiańskiej *fantasy*.

Połączenie historii i fantastyki zaowocowało powstaniem jeszcze jednego nowego podgatunku – historii alternatywnej. Jest on inspirowany przełomowymi wydarzeniami, które miały ogromny wpływ na późniejsze losy polityczne i społeczne kraju. W polskiej prozie do takich wydarzeń najczęściej należą rozbiory,

II wojna światowa czy okres komunizmu. Na polskim rynku wydawniczym po 1989 roku, po zniknięciu cenzury i zmianie ustrojowej, historie alternatywne, za sprawą wciąż wzrastającej popularności wśród czytelników, zaczęto publikować w coraz większej liczbie. W *Leksykonie polskiej literatury fantastyczno-naukowej* (Niewiadomski, Smuszkiewicz 1990) znajdujemy następującą definicję tego terminu:

Historia alternatywna – fikcyjny przebieg zdarzeń dziejowych w mniejszym lub większym stopniu zbliżony do faktów znanych z autentycznej historii. Mechanizm historii alternatywnej polega na pokazywaniu innych wariantów procesu historycznego, zapoczątkowanych wydarzeniami fikcyjnymi, które aczkolwiek możliwe, w istocie się nie ziściły. Jest więc taki sam jak w eksperymencie myślowym fantastyki naukowej, ponieważ sprowadza się do odpowiedzi na pytanie, co by było, gdyby... Materiałem jednakże, z którego budowany jest świat przedstawiony utworu, są realia historyczne, a celem owych zabiegów – poznanie ukrytych sprężyn (tamże: 300).

Magdalena Wąsowicz (2016: 91–105), rozszerzając podaną definicję, zaproponowała następujące funkcje tego podgatunku: kompensacyjną, historiozoficzną, rewizyjną, edukacyjną, poznawczą, polityczno-społeczną i rozrywkową.

Historie alternatywne często pogłębiają wiedzę historyczną odbiorcy, zmuszają do głębokich i najczęściej pesymistycznych refleksji. Autorzy nawiązując do licznych wydarzeń historycznych i kulturowych, edukują czytelników, a utwory tego typu pełnią funkcję poznawczą. Historie alternatywne podejmujące problematykę polityczno-społeczną są komentarzem do przeszłości, ale jednocześnie odnoszą się do bardzo aktualnej, współczesnej rzeczywistości. Ciekawą propozycją jest *Przenajświętsza Rzeczpospolita* Jacka Piekary. W powieści ukazano Polskę jako państwo totalitarne, na czele którego stoi skorpumpowany i zepsuty do granic możliwości Kościół. Autor przedstawił wizję Polski, w której po upadku komunizmu do władzy doszedł Kościół, zmieniając kraj w państwo policyjno-wyznaniowe.

Autorzy obecnie aktywni na rynku wydawniczym polskiej fantastyki w swych powieściach coraz częściej odchodzą od kreacji światów fantastycznych (never never landów), nie opisują niezwykłych i tajemniczych krain, lecz akcję swych utworów osadzają w realiach polskich współczesnych miast czy wsi⁶.

⁶ Przykładem *rural fantasy* są opowiadania o Jakubie Wędrowyczu Andrzeja Pilipiuka, Autor umiejscowił tenże cykl w popegeerowskiej wsi Wojsławice. Owe opowiadania o egzorcystcie-bimbrowniku bogate są również w liczne odniesienia do popkultury oraz poszczególnych wydarzeń historycznych (czasy PRL-u czy carskiej Rosji i Polski pod zaborami).

2012

W pracy *Fantastyczni 2012. Badanie czytelnictwa fantastyki* (Gutfeld, Jankowiak, Krawczyk 2013) wydanej przez Gdański Klub Fantastyki autorzy zamieścili wyniki ankiet przeprowadzonych wśród czytelników powieści fantastycznych. Pytania dotyczyły preferowanych odmian fantastyki, ulubionych pisarzy polskich i zagranicznych oraz czynników decydujących o wyborze lektur. Badacze proponowali ankietę dwóm środowiskom: umieścili ankietę w Internecie oraz udostępniali ją podczas konwentu *Pyrkon* w Poznaniu w 2012 roku. Na podstawie odpowiedzi ankietowanych skonstruowali statystyki dotyczące m.in. zależności wyboru danego gatunku od wieku bądź płci. Ustalili na podstawie ankiet najpopularniejsze podgatunki fantastyki oraz najchętniej czytanych autorów polskich i zagranicznych w Internecie.

Badacze do odmian fantastyki zaliczyli następujące kategorie: *fantasy*, horror, dla dzieci i młodzieży oraz *science fiction*. Najpopularniejszą odmianą okazała się *fantasy* (90% ankietowanych), na drugim miejscu plasuje się *science fiction* (76%), na trzecim – horror (40%), a najmniejsze zainteresowanie wzbudziła fantastyka dla dzieci i młodzieży (34%).

Jeśli chodzi o ulubionych polskich pisarzy, to respondenci na pierwszym miejscu wymieniali Andrzeja Sapkowskiego (47%), dalej Jacka Dukaja (26%), Stanisława Lema (20%), Jarosława Grzędowicza (14%), Andrzeja Pilipiuka (13%), Roberta W. Wegnera (11%) oraz Jacka Piekarek (również 11%). W grupie respondentek dużą popularnością cieszyli się następujący autorzy: Ewa Białołęcka (84%), Maja Lidia Kossakowska (58%), Jakub Ćwiek (55%), Anna Kańtoch (55%), Anna Brzezińska (52%) oraz Jarosław Grzędowicz (45%).

Niektórzy pisarze skupili wokół siebie zainteresowanie przeważnie męskiej grupy respondentów: Łukasz Orbitowski (90%), Jacek Komuda (88%), Janusz A. Zajdel (87%) i Marek S. Huberath (83%).

Wśród najpoczytniejszych zagranicznych autorów znaleźli się John R. R. Tolkien (24%), Terry Pratchett (23%), George R. R. Martin (22%), Philip K. Dick (11%) oraz Neil Gaiman (9%).

Ostatnią interesującą kwestią były czynniki wybierania książki fantastycznej. Badacze podali następujące możliwości: autor książki (57%), część znanego czytelnikowi cyklu (12%), łatwiejszy dostęp (5%), dany podgatunek (14%) oraz inny powód (11%).

Chociaż według ankietowanych drugim najpopularniejszym gatunkiem jest *science fiction*, to większość wymienianych autorów polskich i zagranicznych jest związana z *fantasy*. Może to być przyczyną ogromnego zainteresowania *fantasy*

licznych wydawnictw oraz powstanie dyskursu akademickiego. Prawdopodobnie istotnym czynnikiem jest też wiek czytelników – osoby preferujące fantastykę naukową są starsze (około 30. roku życia) niż osoby wybierające pozostałe odmiany fantastyki. Prawdopodobnie świadczy to o ciągłym rozwoju gatunku *fantasy* w Polsce i jej wielu podgatunkach. Pisarze, którzy pojawili się w zestawieniu, reprezentują różne odmiany gatunkowe. Natomiast w przypadku fantastyki naukowej odnotowano dwa nazwiska, królujące od lat w zestawieniach polskiej *science fiction*. Może to świadczyć o skostnieniu formy fantastycznonaukowej i braku jej rozwoju.

Styczeń 2020

Zainspirowana badaniami czytelnictwa literatury fantastycznej z 2012 roku przeprowadziłam na początku stycznia 2020 roku podobny kwestionariusz, skupiając się na gatunkach *fantasy*, ulubionych pisarzach polskich i zagranicznych oraz kryteriach wyboru lektury (zob. Aneks)

W odróżnieniu od ankiety przeprowadzonej w 2012 w kwestionariuszu z 2020 roku pojawiły się pytania charakteryzujące preferencje rodzaju tekstu kultury fantastyki (książka, film, gra) oraz czy ankietowany wybiera powieści jednotomowe, czy cykle powieściowe.

W badaniu wzięło udział 100 osób, większość ankietowanych, bo aż 59%, stanowili mężczyźni. Najlicniejszą grupą wiekową okazał się przedział między 26. a 35. rokiem życia (43%), drugą w kolejności – między 19. a 25. (28%), a trzecią – między 36. a 45. (13%).

Pytanie dotyczące najchętniej czytanych odmian fantastyki zostało przeze mnie rozbudowane. Możliwe było udzielenie wielokrotnej odpowiedzi, wybranej z 17 nazw podgatunków, które podałam wraz z ich krótką charakterystyką. Wymieniłam następujące podgatunki: *biopunk*, *cyberpunk*, *dark fantasy*, fantastyka postapokaliptyczna, *heroic fantasy*, *high fantasy*, historia alternatywna, horror, *low fantasy*, *paranormal romance*, *rural fantasy*, *science fiction*, *space opera*, *steampunk*, *sword and sorcery*, słowiańska *fantasy*, *urban fantasy*.

Okazało się, iż według ankietowanych od samego początku pojawienia się *fantasy* na rynku polskim najczęściej wybieranym podgatunkiem jest *high fantasy* (aż 63% odpowiedzi). Na drugim miejscu plasuje się *science fiction* (47%), a na trzecim, co może być zaskoczeniem, znalazła się fantastyka postapokaliptyczna (41%), która cieszy się coraz większą popularnością od polskiego wydania w 2010 roku *Metra 2033* Dmitrija Głuchowskiego, rosyjskiego autora,

którego cykl zainspirował innych twórców. Na czwartym miejscu znalazły się *sword and sorcery* i historia alternatywna (37%), również lubiana przez czytelników od początku wieku, a na piątym miejscu – omawiana już słowiańska *fantasy* (35%)⁷. Pozostałe podgatunki respondenci ocenili następująco: *heroic fantasy* (34%), *dark fantasy* (32%), *urban fantasy* (29%), horror (28%), cyberpunk (25%), *rural fantasy* (24%), *low fantasy* (20%), *space opera* (20%), *paranormal romance* (16%), *steampunk* (14%) oraz *biopunk* (9%).

Wśród ankietowanych w 2020 roku twórczość Andrzeja Sapkowskiego ciągle cieszy się ogromną popularnością. W pytaniu z wielokrotnym wyborem odpowiedzi aż w 71% ankietowanych wskazało go jako najchętniej czytanego autora. Na drugim znalazł się Andrzej Pilipiuk (48%), dobrze znany czytelnikom dzięki cyklowi opowiadań o Jakubie Wędrowyczu, bimbrowniku i egzorcysty-amatorze, który można sklasyfikować jako połączenie *rural fantasy* oraz *fantasy* humorystycznej. Dalej w rankingu znaleźli się Jacek Piekara (35%), Jarosław Grzędowicz (28%), Jacek Dukaj (25%) oraz Jakub Ćwiek (23%). Spośród pisarzy, których ankietowani wpisali samodzielnie, najczęściej pojawiał się Stanisław Lem, Michał Gołkowski oraz Robert J. Szmida.

Na pytanie otwarte „Jakich autorów zagranicznych preferujesz?” czytelnicy podali aż 92 twórców, a do najczęściej wymienianych należeli: John R. R. Tolkien (27%), Dmitrij Głuchowski (13%), George R. R. Martin (13%), Stephen King (13%), Philip K. Dick (11%), Howard P. Lovecraft (8%) oraz J.K. Rowling (8%).

Ankietowani przy wyborze lektury najczęściej kierowali się gatunkiem (66%), rekomendacją znajomych (63,5%) oraz opisem zawartym z tyłu książki (59%), najchętniej sięgali po książki (49%), aż 74% preferowało cykle powieściowe.

Podsumowanie

Po latach dominacji *science fiction* ustąpiła miejsca młodszej siostrze – *fantasy*. Choć oba gatunki cieszą się największą popularnością na rynku „fantastycznym”, to gatunkiem ciągle ewoluującym i najchętniej czytany w Polsce

⁷ Jak widać, mimo trudnych początków moda na wykorzystywanie motywów słowiańskich nie przeminęła. Śmiem nawet twierdzić, że będzie cieszyła się coraz większą popularnością, a to za sprawą serialowego *Wiedźmina* produkcji Netflix z 2019 r., na podstawie zbioru opowiadań *Miecz przeznaczenia* Andrzeja Sapkowskiego. Obecnie zbiór opowiadań Sapkowskiego znajduje się na pierwszym miejscu najlepiej sprzedawanych książek według rankingu Amazon, a na liście „New York Times” znalazł się na trzecim miejscu listy bestsellerów, zob. <https://www.nytimes.com/books/best-sellers/> [dostęp: 13.01.2020].

jest właśnie *fantasy*. Polscy autorzy odchodzą od zachodniego kanonu i poszukują własnych nisz i inspiracji. Powstają nowe podgatunki, a stare są modyfikowane, dzięki czemu polska fantastyka stała się różnorodna oraz trudna do sklasyfikowania, a fazy jej rozwoju można opisać następująco:

[...] od mariażu z science fiction, przez fascynację rodzimą mitologią, mechanizmami religii, przez „przetwarzanie” bajek magicznych i odzieranie ich z naiwnej, czarno-białej wizji świata, po związki z polską historią, a wreszcie – niemal całkowite zaniechanie „światotwórstwa” na rzecz bliskiej czytelnikowi rzeczywistości, pod podszewką której ukazuje się całkiem inny świat (Tkacz 2012: 14).

Mimo wciąż powstających nowych podgatunków fantastyki najchętniej czytana jest *high fantasy*, czyli pierwszy powstały podgatunek. Oczywiście polscy autorzy próbują nieco zmienić konwencję, lecz główne wyznaczniki pozostają niezmiennie. Na drugim miejscu pozostaje *science fiction*. Trzecie miejsce fantastyki postapokaliptycznej może być zaskoczeniem. Ten stosunkowo świeży gatunek na polskim rynku fantastycznym od około 15 lat zdobywa coraz większą rzeszę fanów.

Porównując wynik ankiet z 2012 i z 2020, można zauważyć zmniejszenie zainteresowaniem horrorem, lecz w 2020 roku Stephen King, amerykański król powieści grozy, był jednym z najchętniej czytanych i wymienianych zagranicznych autorów, natomiast w 2012 nie znalazł się w piątce najbardziej poczytnych pisarzy zagranicznych. W 2012 i w 2020 niezmiennie króluje J.R.R. Tolkien, natomiast Terry Pratchett, który w ankiecie przeprowadzonej przez Gdański Klub Fantastyki, znalazł się na drugim miejscu, w bieżącym roku był prawie nieobecny. Na drugim miejscu w 2020 wskazano Dimitrija Głuchowskiego, George’a R. R. Martina (który zajął rynek wydawniczy swoją *Sagą lodu i ognia*) oraz Stephen King. Ciekawa sytuacja dotyczyła trzeciego miejsca z 2020 i czwartego z 2012 – na obu miejscach, z taką samą procentową ilością odpowiedzi, znalazł się Philip K. Dick. Na czwartym w 2020 wymieniono kolejno Howard P. Lovecraft oraz J.K. Rowling (9%), którzy w 2012 nie znaleźli się w pierwszej piątce. Neil Gaiman w 2012 roku został wskazany na piątym miejscu (9%), a w 2020 tylko 5% ankietowanych wymieniło go wśród najchętniej czytanych pisarzy zagranicznych.

Wśród polskich pisarzy w obu ankietach na pierwszym miejscu znalazł się Andrzej Sapkowski. Inni autorzy, którzy uplasowali się w pierwszej siódemce w obu ankietach, to Andrzej Pilipiuk (w 2012 na piątym miejscu, w 2020 – na drugim) oraz Jacek Dukaj (w 2012 na drugim miejscu, w 2020 – na szóstym).

Tylko w przypadku niektórych autorów można zauważyć zbieżność z popularnością danego gatunku. Andrzej Sapkowski miesza podgatunki, jego cykl o Wiedźminie jest synkretyczny: bywa określany jako *high fantasy*, pogranicze słowiańskiej *fantasy*, a Małgorzata Tkacz scharakteryzowała go jako *fairytail fantasy*. Z kolei trylogię husycką można umiejscowić w szeregach *fantasy* historycznej. Jacek Dukaj w ankiecie z 2020 nie znalazł się na szczycie rankingu, lecz jest głównie kojarzony z literaturą *science fiction*, która od lat cieszy się sympatią odbiorców.

High fantasy, której prekursorem jest Tolkien, można by określić „klasyczną”, ciągle cieszy się największą popularnością wśród czytelników i stanowi wzór bądź punkt odniesienia dla wielu pisarzy:

Wydaje się, że zapoczątkowane po 2000 roku odchodzenie od „klasycznych” form *fantasy* stanowi forpocztę innego spojrzenia na poszczególne konwencje, do literatury określanej po prostu jako proza fantastyczna. Powodem tego jest, jak się wydaje, skostnienie form *fantasy* i *science fiction*. Słusznym i naturalnym zatem rozwiązaniem, jak wskazuje Andrzej Zgorzelski, jest przekraczanie i łamanie tych granic. W wyniku tego otrzymujemy szereg różnorodnych utworów powiązanych z większością znanych odmian fantastyki (tamże: 161).

Tendencje gatunkowe polskiej fantastyki na przestrzeni lat uległy zmianie. Dopiero w latach osiemdziesiątych w Polsce zaczęły pojawiać się tłumaczenia zachodniej *fantasy*, które miały ogromny wpływ na polskich autorów. Mimo dominacji Tolkienowskiego wzorca polska *fantasy* szukała własnej drogi, powstawały nowe podgatunki ściśle związane z kulturą i polską historią lub inspirowane folklorem słowiańskim.

Bibliografia

Źródła

- Białołęcka Ewa (1997), *Tkacz iluzji*, Warszawa.
 Białołęcka Ewa (2018), *Kroniki Drugiego Kręgu. Naznaczeni błękitem*, Warszawa.
 Białołęcka Ewa (2018), *Kroniki Drugiego Kręgu. Drugi Krąg*, Warszawa.
 Białołęcka Ewa (2018), *Kroniki Drugiego Kręgu. Kamień na szczycie*, Warszawa.
 Białołęcka Ewa (2018), *Kroniki Drugiego Kręgu. Piolun i miód*, Warszawa.
 Borkowska Anna (2017), *Gar'Ingawi Wyspa Szczęśliwa*, Warszawa.
 Brzezińska Anna (2002), *Opowieści z Wilżyńskiej Doliny*, Warszawa.
 Brzezińska Anna (2004), *Letni deszcz. Kielich*, Warszawa.
 Brzezińska Anna (2005), *Wody głębokie jak niebo*, Warszawa.
 Brzezińska Anna (2006), *Plewy na wietrze*, Warszawa.

- Brzezińska Anna (2007), *Żmijowa harfa*, Warszawa.
- Brzezińska Anna (2009), *Letni deszcz. Sztylet*, Warszawa.
- Brzezińska Anna (2010), *Wiedźma z Wilżyńskiej Doliny*, Warszawa.
- Chmielewski Artur (2017), *Achromatopsja*, Kraków.
- Ćwiek Jakub (2005), *Kłamca*, Lublin.
- Ćwiek Jakub (2006), *Kłamca. Bóg marnotrawny*, Lublin.
- Ćwiek Jakub (2008), *Kłamca. Ochłap sztandaru*, Lublin.
- Ćwiek Jakub (2012), *Kłamca. Kill'em All*, Lublin.
- Dębski Rafał (2007), *Kiedy Bóg zasypia*, Lublin.
- Dukaj Jacek (2003), *Inne pieśni*, Kraków.
- Dukaj Jacek (2015), *Starość aksolotla*, Kraków.
- Głuchowski Dmitrij (2010), *Metro 2033*, Kraków.
- Głuchowski Dmitrij (2010), *Metro 2034*, Kraków.
- Głuchowski Dmitrij (2015), *Metro 2035*, Kraków.
- Grzędowicz Jarosław (2005), *Pan Lodowego Ogrodu*, t. 1, Lublin.
- Grzędowicz Jarosław (2007), *Pan Lodowego Ogrodu*, t. 2, Lublin.
- Grzędowicz Jarosław (2009), *Pan Lodowego Ogrodu*, t. 3, Lublin.
- Grzędowicz Jarosław (2012), *Pan Lodowego Ogrodu*, t. 4, Lublin.
- Kochański Krzysztof (2003), *Baszta czarownic*, Warszawa.
- Kraszewski Józef Ignacy (2004), *Stara baśń*, Kraków.
- Kossakowska Maja Lidia (2003), *Obrońcy Królestwa*, Warszawa.
- Kossakowska Maja Lidia (2007), *Ruda Sfora*, Lublin.
- Kossakowska Maja Lidia (2008), *Żarna niebios*, Lublin.
- Kossakowska Maja Lidia (2010), *Zbieracz burz*, Lublin.
- Kossakowska Maja Lidia (2017), *Bramy Światłości*, t. 1, Lublin.
- Kossakowska Maja Lidia (2018), *Bramy Światłości*, t. 2, Lublin.
- Kozak Magdalena (2010), *Fiolet*, Warszawa.
- Majka Paweł (2014), *Berserk*, Poznań.
- Majka Paweł (2016), *Człowiek obiecany*, Poznań.
- Majka Paweł (2017), *Berserk: Dzielnica obiecana*, Poznań.
- Miszczyk Katarzyna Berenika (2016), *Kwiat paproci. Szeptucha*, Warszawa.
- Miszczyk Katarzyna Berenika (2016), *Kwiat paproci. Noc Kupały*, Warszawa.
- Miszczyk Katarzyna Berenika (2017), *Kwiat paproci. Żerca*, Warszawa.
- Miszczyk Katarzyna Berenika (2018), *Kwiat paproci. Przesilenie*, Warszawa.
- Miszczyk Katarzyna Berenika (2019), *Jaga*, Warszawa.
- Mortka Marcin (2007), *Ragnarok 1940*, t. 1, Lublin.
- Mortka Marcin (2008), *Ragnarok 1940*, t. 2, Lublin.
- Mortka Marcin (2008), *Miecz i kwiaty*, t. 1, Lublin.
- Mortka Marcin (2009), *Miecz i kwiaty*, t. 2, Lublin.
- Mortka Marcin (2010), *Miecz i kwiaty*, t. 3, Lublin.
- Nienacki Zbigniew (1989), *Dagome iudex*, Olsztyn.
- Paliński Paweł (2014), *Polaroidy z zagłady*, Warszawa.
- Paliński Paweł (2019), *Spowiednik*, Warszawa.
- Piekara Jacek (2003), *Sługa Boży*, Lublin.

- Piekara Jacek (2003), *Młot na czarownice*, Lublin.
- Piekara Jacek (2004), *Miecz aniołów*, Lublin.
- Piekara Jacek (2006), *Łowcy dusz*, Lublin.
- Piekara Jacek (2006), *Przenajświętsza Rzeczpospolita*, Lublin.
- Piekara Jacek (2008), *Płomień i krzyż*, t. 1, Lublin.
- Piekara Jacek (2010), *Ja inkwizytor. Wieże do nieba*, Lublin.
- Piekara Jacek (2010), *Ja inkwizytor. Dotyk zła*, Lublin.
- Piekara Jacek (2011), *Ja inkwizytor. Bicz Boży*, Lublin.
- Piekara Jacek (2014), *Ja inkwizytor. Głód i pragnienie*, Lublin.
- Piekara Jacek (2015), *Ja inkwizytor. Kościany galeon*, Lublin.
- Piekara Jacek (2018), *Płomień i krzyż*, t. 2, Lublin.
- Piekara Jacek (2019), *Płomień i krzyż*, t. 3, Lublin.
- Piekara Jacek (2019), *Ja inkwizytor. Przeklęte krainy*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2001), *Kroniki Jakuba Wędrowycza*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2002), *Czarownik Iwanow*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2002), *Weźmiesz czarno kure...*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2003), *Kuzynki*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2004), *Księżniczka*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2004), *Zagadka Kuby Rozpruwacza*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2005), *Dziedziczki*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2005), *Ucieczka*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2006), *Obce ścieżki*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2006), *Operacja Dzień Wskrzeszenia*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2006), *Wieszać każdy może*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2007), *Północne wiatry*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2009), *Homo bimbrownikus*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2012), *Trucizna*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2014), *Zaginiona*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2016), *Konan Destylator*, Lublin.
- Pilipiuk Andrzej (2019), *Karpie bijem*, Lublin.
- Piskorski Krzysztof (2008), *Zadra*, t. 1, Warszawa.
- Piskorski Krzysztof (2009), *Zadra*, t. 2, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (1993), *Ostatnie życzenie*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (1993), *Miecz przeznaczenia*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (1994), *Krew elfów*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (1995), *Czas pogardy*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (1996), *Chrzest ognia*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (1997), *Wieża Jaskółki*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (1999), *Pani Jeziora*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (2002), *Narrenturm*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (2004), *Boży bojownicy*, Warszawa.
- Sapkowski Andrzej (2005), *Lux perpetua*, Warszawa.
- Studniarek Michał (2004), *Herbata z kwiatem paproci*, Warszawa.
- Szostak Wit (2003), *Wichry Smoczogór*, Warszawa.

- Szostak Wit (2004), *Poszarpane granie*, Warszawa.
- Szostak Wit (2005), *Głędźby Ropucha*, Warszawa.
- Szczygielski Marcin (2017), *Serce Neftydy*, Warszawa.
- Szmidt Robert J. (2003), *Apokalipsa według Pana Jana*, Poznań.
- Szmidt Robert J. (2009), *Samotność anioła zagłady*, Lublin.
- Szmidt Robert J. (2015), *Otchłań*, Kraków.
- Szmidt Robert J. (2016), *Wieża*, Kraków.
- Szmidt Robert J. (2019), *Riese*, Kraków.
- Tolkien John Ronald Reuel (2004), *Hobbit, czyli tam i z powrotem*, Warszawa.
- Tolkien John Ronald Reuel (2012), *Władca Pierścieni. Trylogia: Drużyna Pierścienia, Dwie wieże, Powrót króla*, Warszawa.
- Zwierzchowski Piotr (2003), *Sendikelm*, Warszawa.
- Żamejć Joanna (2015), *Nawrócenie wiedźmy*, Olsztyn.
- Żamejć Joanna (2018), *Perkunowe wyroki*, Olsztyn.

Opracowania

- Bauman Zygmunt (2008), *Płynny lęk*, Kraków.
- Bourdieu Pierre (2001), *Reguły sztuki: geneza i struktura pola literackiego*, Warszawa.
- Brykalski Dawid (2003), *Angel Fantasy*, „Sfinks”, nr 3: 157.
- Gąska Paweł (2016), *Historia rozwoju konwencji postapokaliptycznej jako odbicie lęków kultury zachodniej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia”, nr 2: 13–32.
- Gąsowska Lidia (2011), *Fantasy gra z czytelnikiem o historię*, „Śląskie Studia Polonistyczne”, nr 1: 45–52.
- Gumkowski M. (2005), *Nota wydawcy*, w: J.R.R. Tolkien, *Władca Pierścieni. Drużyna Pierścienia*, Warszawa.
- Guttfeld Dorota, Jankowiak Daria, Krawczyk Stanisław (2012), *Fantastyczni 2012. Badanie czytelnictwa fantastyki*, Gdańsk.
- Kaczor Katarzyna (2017), *Polskie czytanie fantasy*, „Jednak Książki”, nr 8: 97–116.
- Kobus Aldona (2015), *Sarmatotopie. Formacja sarmacka w twórczości Jaska Komudy*, „Teksty Drugie”, nr 1: 273–293.
- Kołodziejczak Tomasz, Lichański Jakub, Piekara Jacek, Sapkowski Andrzej, Ziemiakiewicz Rafał (1993), *Polemiki*, „Nowa Fantastyka”, nr 12: 65–70.
- Niewiadomski Andrzej, Smuszkiewicz Antoni (1990), *Leksykon polskiej literatury fantastycznonaukowej*, Poznań.
- Polak Andrzej (2013), *Metro 2033, czyli postapokaliptyczna przestrzeń labiryntu*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze”, t. 23: 125–142.
- Sapkowski Andrzej (1993), *Piróg albo Nie ma złota w Szarych Górach*, „Nowa Fantastyka”, nr 5: 65–72.
- Sowa Jan (2011), *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Kraków.
- Tkacz Małgorzata (2012), *Baśnie zbyt prawdziwe. Trzydzieści lat fantasy w Polsce*, Gdańsk.

- Uniłowski Krzysztof (2017), *Historia jako parodia. Saga o wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego*, „Dekada Krakowska. Dwumiesięcznik Kulturalny”, nr 1/2: 20–30.
- Wąsowicz Magdalena (2016), *Historie alternatywne w literaturze, typologia, tematyka, funkcje*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”, t. LIX, z. 2: 93–105.
- Wierel Karolina (2016), *Postapokaliptyczna wizja człowieka w trylogii Dmitra Głuchowskiego: Metro 2033, Metro 2034, Metro 2035*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia”, nr 2: 77–89.
- Wydmuch Marek (1979), *Goście w raju*, „Kultura”, nr (9) 5: 5.
- Żukowska Elżbieta (2008), *Typologia Piroga polskiego, czyli o fantasy słowiańskiej piętnaście lat później*, „Czas Fantastyki”, nr 3: 3–11.

Aneks – kwestionariusz⁸

Gatunki fantastyki

Szanowna Pani / Szanowny Panie, proszę o poświęcenie kilku minut na wypełnienie tego kwestionariusza. Odpowiedzi są anonimowe.

1. Płeć

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną lub więcej odpowiedzi.*

- kobieta
- mężczyzna

2. Wiek

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną lub więcej odpowiedzi.*

- 12–18
- 19–25
- 26–35
- 36–45
- 46–55
- 56+

3. Jakie gatunki fantastyki najczęściej wybierasz:

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną lub więcej odpowiedzi.*

- science fiction (fabuła utworu bazuje na osiągnięciach naukowych i technologicznych oraz ukazuje ich wpływ na życie człowieka; akcja dzieje się w przyszłości, często w kosmosie)
- historia alternatywna (akcja powieści toczy się w świecie, w którym rzeczywiste wydarzenia historyczne potoczyły się inaczej)
- horror (świat przedstawiony skonstruowany na podstawie rzeczywistości, lecz pojawiają się w nim zjawiska nie dające się logicznie wytłumaczyć; klimat grozy, niepokoju; występują stwory takie jak: wilkołaki, wampiry, demony, duchy, wilkołaki, zombie, kanibale) fantastyka postapokaliptyczna (alternatywna przyszłość, w której doszło do niemalże całkowitej zagłady ludzkości; ukazuje walkę o przetrwanie niedobitków)

⁸ Źródło: badanie własne z wykorzystaniem: kwestionariusze on-line za darmo – <https://www.surveio.com/pl/>

- steampunk (stylistyka utworu nawiązuje do epoki wiktoriańskiej)
- paranormal romance (relacje romantyczne między głównymi bohaterami; pojawiają się motywy i postacie paranormalne (wampiry, wilkołaki, zmiennokształtni, duchy); S. Meyer Zmierzch, Ch. Harris cykl Czysta krew)
- dark fantasy (łączy ze sobą fantasy i horror; H. P. Lovecraft, Anne Rice, Konrad T. Lewandowski (saga o kotołaku Ksinie), Michael Moorock)
- heroic fantasy (typ przygodowej literatury fantasy, w której herosi walczą ze złem; motyw wędrowki bohatera; obecność ras fantastycznych (np. elfy, krasnoludy); jasny podział na bohaterów dobrych i złych; R. E. Howard Conan)
- high fantasy (akcja rozgrywa się w wymyślonym lub równoległym świecie, bohaterowie nie są herosami (bywają tzw. antybohaterami), lecz postaciami niekiedy zmuszonymi do dokonania czynów heroicznych; J. R. R. Tolkien, C.S. Lewis, G. R. R. Martin, A. Sapkowski)
- low fantasy (konwencja literacka charakteryzuje się realizmem zbliżonym do świata rzeczywistego; brak fikcyjnych ras, magia jest zjawiskiem incydentalnym, bohaterowie są zwykłymi ludźmi)
- sword and sorcery (fantasy) (zuchwali bohaterowie, którzy biorą udział w licznych przygodach; częste motywy nadnaturalne i występowanie magii; w przeciwieństwie do high fantasy skupia się na osobistych pobudkach bohaterów)
- urban fantasy (akcja powieści rozgrywa się w realiach wielkomiejskich; współwystępowanie technologii i magii)
- rural fantasy (akcja powieści rozgrywa się w realiach małomiasteczkowych, na wsi; seria o Jakubie Wędrowyczu A. Pilipiuka)
- słowiańska fantasy (zawiera elementy zaczerpnięte z mitologii i kultury ludowej krajów słowiańskich, często wykorzystywane są wydarzenia historyczne z okresu pogańskiej słowiańszczyzny)
- cyberpunk (skupia się na konsekwencjach rozwoju technologii komputerowej i informacyjnej; charakter dystopijny, rozkład moralny społeczeństwa, cyborgizacja, neologizmy, stechnicyzowanie języka)
- biopunk (fabuła utworu oparta na rozwoju biologii syntetycznej lub inżynierii genetycznej; wpływ różnych odmian biotechnologii na życie człowieka)
- space opera (podgatunek skupia się na romantycznych przygodach i podróżach międzygalaktycznych, kosmicznych bitew)

4. Częściej sięgasz po autorów:

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną lub więcej odpowiedzi.*

- krajowych
- zagranicznych

5. Jakich autorów zagranicznych preferujesz:

.....
.....
.....

6. Których autorów polskiej fantastyki najchętniej czytasz:

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną lub więcej odpowiedzi.*

- A. Sapkowski
- A. Pilipiuk
- M.L. Kossakowska
- J. Grzędowicz
- M. Wójtowicz
- A. Kańtoch
- J. Ćwiek
- J. Dukaj
- A. Brzezińska
- E. Białołęcka
- M. Kisiel
- A. Ziemiański
- J. Piekara
- K.B. Miszczuk
- A. Hałas
- R.M. Wegner
- R. Dębski
- E. Dębski
- A. Jadowska
- J. Komuda
- T. Kołodziejczak
- F.W. Kres
- M. Kozak
- K.T. Lewandowski
- A. Przechrzta
- W. Szostak

7. Inni:

.....
.....
.....

8. Jakimi kryteriami kierujesz się przy wyborze lektury:

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną lub więcej odpowiedzi.*

- opis zawarty z tyłu książki
- okładka
- rekomendacja znajomych
- własna opinia dotycząca autora
- recenzje
- reklamy
- gatunek

9. Z gatunku fantastyki najchętniej sięgasz po:

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną odpowiedź.*

- książki
- gry
- filmy

10. Preferujesz:

Podpowiedź do pytania: *Wybierz jedną odpowiedź.*

- cykle powieściowe
- powieści jednotomowe